O‘ZBEK XALQ ERTAKLARINING MILLIY QADRIYATLAR BILAN UYG‘UNLIGI

Mehmonova Sarvinoz Is'hoq qizi
Namangan davlat Pedagogika instituti tayanch doktoranti
Email: ergashevasarvinoz942@gmail.com

Qabul qilindi: 26.02.2026
Ko‘rib chiqildi: 27.02.2026
Tasdiqlandi: 28.02.2026

Kalit so‘zlar:
o‘zbek xalq ertaklari, milliy qadriyatlar, xalq pedagogikasi, ma'naviy tarbiya, folklor, axloqiy fazilatlar, yosh avlod tarbiyasi, milliy o‘zlik.

Annotatsiya. Mazkur ilmiy tezisda o‘zbek xalq ertaklarining milliy qadriyatlar bilan uyg‘unligi folklor hamda pedagogik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida xalq ertaklari, xususan "Zumrad va Qimmat" ertagi misolida ezgulik, mehnatsevarlik, sabr-toqat, adolat, oilaviy munosabatlarga hurmat kabi milliy qadriyatlarning badiiy obrazlar orqali ifodalanishi yoritildi. Ertaklarning yosh avlod tarbiyasidagi o‘rni hamda milliy o‘zlikni shakllantirishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqot natijalari xalq ertaklari ma'naviy-merosiy qadriyatlarni saqlash va ta'lim-tarbiya jarayonida samarali pedagogik vosita sifatida xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kirish. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi asrlar davomida xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy dunyosi va milliy qadriyatlarini o‘zida mujassam etib kelgan bebaho madaniy meros hisoblanadi. Ayniqsa, xalq ertaklari xalq tafakkuri, dunyoqarashi, axloqiy qarashlari hamda ijtimoiy hayot tajribasining badiiy ifodasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ertaklar nafaqat bolalar uchun yaratilgan qiziqarli hikoyalar, balki jamiyatning ma'naviy mezonlari, ezgulik va yovuzlik haqidagi tasavvurlari, insoniy fazilatlar hamda milliy qadriyatlarni avloddan-avlodga yetkazuvchi muhim tarbiyaviy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Bugungi globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan davrda milliy o‘zlikni saqlash, yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash hamda qadriyatlar uzviyligini ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan qaraganda, o‘zbek xalq ertaklarini milliy qadriyatlar bilan uyg‘un holda o‘rganish ilmiy va pedagogik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ertaklar orqali xalqning mehnatsevarlik, halollik, adolatparvarlik, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr, vatanparvarlik va insonparvarlik kabi qadriyatlari obrazlar, voqealar va ramziy timsollar orqali ifodalanadi.

O‘zbek xalq ertaklarida milliy qadriyatlarning aks etishi ko‘plab mashhur ertaklar misolida yaqqol namoyon bo‘ladi. Masalan, "Zumrad va Qimmat" ertagida insonning odobi, sabr-toqati va mehnatsevarligi eng muhim fazilat sifatida tasvirlanadi. Zumrad obrazi orqali kamtarlik, mehribonlik va halollik qadriyatlari ulug‘lansa, Qimmat timsolida dangasalik, ochko‘zlik va hurmatsizlik kabi salbiy xususiyatlar tanqid qilinadi. Natijada ertak yosh tinglovchini ijobiy xulq-atvorni

tanlashga undaydi. Shuningdek, "Boy ila kambag'al" ertagida ijtimoiy adolat va insoniy tenglik g'oyalari ilgari suriladi. Ushbu ertak orqali xalq ongida boylik emas, balki aql-zakovat, mehnat va to'g'rilik insonning haqiqiy qadri ekanligi singdiriladi. Bu esa o'zbek xalqining qadimdan adolat va halollikni eng oliy qadriyat sifatida e'tirof etganligini ko'rsatadi. Milliy qadriyatlarning yana bir muhim jihati — oila va qarindoshlik munosabatlariga hurmatdir. "Uch og'a-ini botirlar" ertagida aka-ukalar o'rtasidagi birdamlik, ota vasiyatiga sadoqat va oila sha'nini himoya qilish g'oyalari yetakchi o'rin egallaydi. Ushbu ertak orqali yosh avlodga birlik, jasorat va mas'uliyat hissi singdiriladi. Demak, ertaklar xalqning ijtimoiy munosabatlari va axloqiy me'yorlarini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan.

Ertaklarda milliy qadriyatlar ko'pincha ramziy obrazlar orqali ham ifodalanadi. Masalan, dono qariya, mehribon ona, jasur yigit yoki adolatli podsho obrazlari xalq idealini aks ettiradi. Bu timsollar orqali jamiyatda qadrlangan fazilatlar — donishmandlik, sabr, matonat, vafodorlik va adolat tushunchalari mustahkamlanadi. Shu bilan birga, yovuz dev, zolim hukmdor yoki makkor qahramonlar orqali salbiy illatlar qoralanadi. O'zbek xalq ertaklarining yana bir muhim xususiyati shundaki, ular faqat axloqiy pand-nasihat berish bilan cheklanmay, balki milliy mentalitet, urf-odat va turmush tarzini ham aks ettiradi. Ertaklarda mehmondo'stlik, kattalarni izzat qilish, so'zga sadoqat, mehnatni qadrlash kabi qadriyatlar tabiiy ravishda voqealar rivoji orqali ochib beriladi. Shu sababli ertaklar xalq pedagogikasining eng samarali shakllaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Mazkur ilmiy tezisda o'zbek xalq ertaklarining milliy qadriyatlar bilan uyg'unligi folklorshunoslik hamda pedagogik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida ertak qahramonlari, syujet qurilishi va badiiy timsollar orqali ifodalangan axloqiy-me'yoriy qarashlar ochib berilib, ularning yosh avlod tarbiyasidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, ertaklarning zamonaviy ta'lim jarayonida milliy-ma'naviy tarbiya vositasi sifatidagi ahamiyati ilmiy asosda izohlanadi. O'zbek xalq ertaklari milliy qadriyatlarni saqlash, rivojlantirish va kelajak avlodga yetkazishda muhim ma'naviy manba bo'lib xizmat qiladi. Ularni ilmiy jihatdan o'rganish esa nafaqat folklor merosini chuqur anglash, balki jamiyatda milliy o'zlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot aynan ertaklar misolida milliy qadriyatlarning badiiy ifodasi va tarbiyaviy mohiyatini ochib berishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek xalq ertaklarini ilmiy jihatdan o'rganish folklorshunoslik, pedagogika, madaniyatshunoslik hamda etnografiya sohalarida muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xalq ertaklari orqali milliy qadriyatlarning shakllanishi va avlodlar ongiga singdirilishi masalasi ko'plab olimlar tomonidan turli yondashuvlar asosida tadqiq etilgan. Ilmiy manbalarda ertaklar xalqning ma'naviy hayoti, axloqiy qarashlari hamda ijtimoiy tajribasini aks ettiruvchi muhim madaniy fenomen sifatida baholanadi. O'zbek folklorshunos olimlaridan Hodi Zarif, Mansur Afzalov, To'ra Mirzayev, B. Sarimsoqov kabi tadqiqotchilar xalq ertaklarini janr xususiyatlari, badiiy tuzilishi va tarbiyaviy

ahamiyati nuqtai nazaridan chuqur o‘rganganlar. Xususan, Hodi Zarif o‘z tadqiqotlarida ertaklarni xalqning tarixiy tafakkuri va ma’naviy qadriyatlarini saqlovchi og‘zaki ensiklopediya sifatida ta’riflaydi. Olimning fikricha, ertaklarda xalqning orzu-intilishlari, adolat haqidagi qarashlari va ideal inson modeli badiiy obrazlar orqali ifodalanadi.

Mansur Afzalov tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda esa ertaklarning pedagogik funksiyasiga alohida e’tibor qaratilgan. Tadqiqotchi ertaklarni xalq pedagogikasining muhim tarkibiy qismi sifatida baholab, ularda yosh avlodni mehnatsevarlik, sabr-toqat va halollik ruhida tarbiyalash g‘oyalari ustuvor ekanligini ta’kidlaydi. Ayniqsa, ijobiy va salbiy qahramonlar qarama-qarshiligi orqali axloqiy tanlovni shakllantirish ertaklarning asosiy tarbiyaviy mexanizmi sifatida izohlanadi. Milliy qadriyatlarning ertaklarda aks etishini tahlil qilishda “Zumrad va Qimmat” ertagi ilmiy adabiyotlarda eng ko‘p murojaat qilingan namunalar qatoriga kiradi. Folklorshunoslar ushbu ertakni o‘zbek xalqining axloqiy qarashlarini ifodalovchi tipik maishiy ertak sifatida baholaydilar. Tadqiqotlarda Zumrad obrazi xalq idealiga mos keluvchi qiz timsoli sifatida talqin qilinadi. U kamtar, mehnatsevar, kattalarga hurmatli va sabrli qahramon sifatida tasvirlanadi. Bu fazilatlar o‘zbek xalqining asrlar davomida shakllangan milliy qadriyatlari bilan bevosita bog‘liqdir. B. Sarimsoqov ertak qahramonlarini tahlil qilar ekan, ijobiy obrazlarning mukofotlanishi va salbiy obrazlarning jazolanishi xalq ongida adolat tamoyilini mustahkamlashga xizmat qilishini qayd etadi. “Zumrad va Qimmat” ertagida ham aynan shu qonuniyat kuzatiladi: Zumradning halolligi va ezguligi baxt bilan yakunlansa, Qimmatning ochko‘zligi va hurmatsizligi muvaffaqiyatsizlikka olib keladi. Bu esa ertak orqali jamiyatda maqbul xulq-atvor me’yorlari shakllantirilganligini ko‘rsatadi.

Pedagog olimlarning fikricha, mazkur ertakda oilaviy tarbiya masalasi ham muhim o‘rin tutadi. Ona va o‘gay ona obrazlari orqali mehr-shafqat, adolat va tarbiyadagi mas’uliyat kabi qadriyatlar yoritiladi. Tadqiqotchilar bu holatni o‘zbek xalqining oila institutiga bo‘lgan yuksak munosabati bilan izohlaydilar. Demak, ertak faqat individual fazilatlarni emas, balki ijtimoiy munosabatlarni ham tartibga soluvchi ma’naviy vosita vazifasini bajaradi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ertaklardan ta’lim jarayonida foydalanish masalasi ham keng yoritilgan. Olimlar ertaklar bolalarda axloqiy tafakkur, ijtimoiy moslashuv hamda milliy identifikatsiyani shakllantirishda samarali metodik vosita ekanligini ta’kidlaydilar. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim va maktabgacha ta’lim tizimida xalq ertaklaridan foydalanish milliy qadriyatlarni tabiiy va ta’sirchan shaklda yetkazish imkonini beradi.

Xorijiy folklorshunoslik tadqiqotlarida ham ertaklar jamiyatning madaniy kodini saqlovchi vosita sifatida qaraladi. Masalan, V. Propp ertaklarning strukturasini o‘rganar ekan, qahramonning sinovlardan o‘tishi va mukofotga erishishi universal model ekanligini ta’kidlaydi. Ushbu nazariya o‘zbek ertaklariga ham mos kelib, “Zumrad va Qimmat” ertagida qahramonning sinov orqali ma’naviy yetuklikka

erishishi kuzatiladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek xalq ertaklari nafaqat badiiy ijod namunasi, balki milliy qadriyatlarni shakllantiruvchi va mustahkamlovchi muhim ijtimoiy-pedagogik manba hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlarda ertaklar orqali ezgulik, adolat, mehnatsevarlik, mehr-oqibat kabi qadriyatlar tizimli ravishda avlodlarga yetkazilganligi asoslab berilgan. Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili o‘zbek xalq ertaklari, xususan “Zumrad va Qimmat” ertagi misolida milliy qadriyatlarning badiiy obrazlar orqali ifodalanishi va yosh avlod tarbiyasidagi o‘rni nihoyatda muhim ekanligini ko‘rsatadi. Bu esa ertaklarni zamonaviy ilmiy va pedagogik tadqiqotlarda yanada chuqur o‘rganish zarurligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot muhokamasi. O‘zbek xalq ertaklarining milliy qadriyatlar bilan uyg‘unligini tahlil qilish jarayonida ertaklar nafaqat badiiy asar, balki xalqning ma’naviy-axloqiy tajribasini ifodalovchi tarbiyaviy tizim ekanligi aniqlandi. Tadqiqot davomida ertak syujeti, qahramonlar xarakteri hamda voqealar rivoji orqali milliy qadriyatlar qanday shakllantirilishi “Zumrad va Qimmat” ertagi misolida o‘rganildi. Mazkur ertak tahlili shuni ko‘rsatadiki, xalq ertaklarida milliy qadriyatlar bevosita nasihat shaklida emas, balki badiiy voqealar orqali tabiiy ravishda singdiriladi. Zumrad obrazining mehnatsevar, sabrli va kamtar qiz sifatida tasvirlanishi o‘zbek xalqining ideal inson haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi. U duch kelgan sinovlarga shikoyatsiz bardosh berishi orqali sabr-toqat qadriyati namoyon bo‘ladi. Bu holat xalq pedagogikasida insonning ma’naviy yetukligi sinovlar orqali shakllanishi haqidagi qarashlar mavjudligini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ertakdagi mukofot va jazo tamoyili milliy axloqiy me’yorlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Zumradning ezguligi natijasida baxtga erishishi, Qimmatning esa ochko‘zligi va hurmatsizligi sabab jazolanishi yosh avlod ongida “yaxshilik doimo mukofotlanadi” degan axloqiy qarashni shakllantiradi. Bu esa ertaklarning ijtimoiy tartib va axloqiy muvozanatni saqlashdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Muhokama jarayonida ertaklarda oila qadriyatlari alohida o‘rin egallashi ham kuzatildi. Zumradning kattalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, buyruqlarni sidqidildan bajarishi o‘zbek xalqiga xos tarbiya tamoyillarini ifodalaydi. Ayniqsa, ota-ona roziligi, kattalarni izzat qilish va oilaviy muhitning inson kamolotidagi o‘rni ertak voqealari orqali ochib berilgan. Bu jihat ertaklarning ijtimoiylashuv jarayonidagi muhim tarbiyaviy vosita ekanligini ko‘rsatadi. Shuningdek, tadqiqot davomida ertakdagi ramziy obrazlarning ham milliy mentalitetni ifodalashi aniqlangan. Masalan, yordam beruvchi sehrli kuchlar yoki tabiat unsurlari ezgu insonni qo‘llab-quvvatlovchi adolat ramzi sifatida talqin qilinadi. Bu esa xalq tafakkurida yaxshilik va pok niyat har qanday qiyinchilikni yengib o‘tishiga bo‘lgan ishonch mavjudligini bildiradi.

Ertak syujetining soddaligi va obrazlarning aniq qarama-qarshi qo‘yilishi bolalar ongida axloqiy tushunchalarni tez va samarali shakllantirish imkonini beradi. Shu sababli ertaklar maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim jarayonida milliy

qadriyatlarni singdirishning eng samarali pedagogik vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari ertaklardan ta'lim-tarbiya jarayonida maqsadli foydalanish yosh avlodda milliy o'zlikni anglash, ijobiy xulq-atvorni shakllantirish hamda ma'naviy barqarorlikni rivojlantirishga yordam berishini ko'rsatdi. Umuman olganda, olib borilgan muhokama natijalari o'zbek xalq ertaklari milliy qadriyatlarning badiiy ifodasi sifatida jamiyat ma'naviy hayotida muhim o'rin tutishini tasdiqlaydi. Ayniqsa, "Zumrad va Qimmat" ertagi misolida ezgulik, mehnatsevarlik, sabr-toqat, hurmat va adolat kabi qadriyatlarning yosh avlod tarbiyasida samarali vosita sifatida namoyon bo'lishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o'zbek xalq ertaklari milliy qadriyatlarni saqlash va avloddan-avlodga yetkazishda muhim ma'naviy-tarbiyaviy manba hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ertaklarda ezgulik, mehnatsevarlik, sabr-toqat, kattalarga hurmat va adolat kabi qadriyatlar badiiy obrazlar hamda voqealar rivoji orqali tabiiy tarzda ifodalanadi. "Zumrad va Qimmat" ertagi misolida ijobiy inson fazilatlarini ulug'lash va salbiy xatti-harakatlarni qoralash orqali yosh avlodda axloqiy qarashlar shakllantirilishi aniqlandi. Demak, xalq ertaklari nafaqat folklor merosi, balki milliy o'zlikni anglash, ma'naviy barkamol shaxsni tarbiyalash hamda ta'lim jarayonida samarali pedagogik vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Afzalov, M. (1985). O'zbek xalq ertaklari. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. Mirzayev, T. (1990). O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent: Fan nashriyoti.
3. Sarimsoqov, B. (2008). O'zbek folklori: janrlar va talqinlar. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Zarif, H. (1977). O'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
5. Propp, V. (1968). Morphology of the Folktale (2nd ed.). Austin, TX: University of Texas Press.
6. Dundes, A. (Ed.). (1984). Sacred narrative: Readings in the theory of myth. Berkeley, CA: University of California Press.
7. Karimov, N. (2011). Folklor va milliy tafakkur. Toshkent: Akademnashr.
8. Yusupov, E. (2016). Xalq pedagogikasi asoslari. Toshkent: Tafakkur nashriyoti.